

*Til Lykke no 9.
a. 3-4-1941.*

SÆRTRYK AF
KULTURMINDER
1940-41

FOR LUD OG KOLDT VAND

AF MARGRETHE HALD

Man har fra ældgammel Tid brugt at vaske i Søer eller naturlige Vandløb; noget specielt Rensemiddel har oprindelig næppe været anvendt, og den mekaniske Behandling, der skulde til for at fjerne Snavset fra Tøjet, blev foretaget med Hænder og Fødder.¹⁾ I en anonym Bog „Schottländische Briefe“ (1760), der indeholder et interessant ethnologisk Stof, fortælles, hvorledes skotske Kvinder, selv om Vinteren, vaskede ved Floderne; de bearbejdede med Fødderne Tøjet i Træbaljer; undertiden stampede to Kvinder i den samme Balje.²⁾

Saa primitive Arbejdsformer kan man dog ikke spore herhjemme; men at det har været almindeligt, at man vaskede ved Aaløb eller Søer, synes at fremgaa af enkelte gamle Overleveringer. Saaledes troede vi da endnu i min Barndom fuldt og fast paa et Sagn, der knyttede sig til et Væld i Engen ved min Mormors Gaard; Kilden hed „Rø'Kjestens Kjæld“, og her stod, efter hvad Folk sagde, om Natten en Kvinde og vaskede

sit Tøj i god Forstaaelse med sin Naboerske, Mosekonen, der passede sin Brygning ved Siden af. Der var god Mening i denne folkelige Opfattelse af Alliancen, for Vask og Brygning har fra gammel Tid hørt sammen i velordnede Husholdninger paa Landet og blev netop varetaget af „Udepigerne“.

Allerede tidligt har man dog sikkert foruden det kolde Vand benyttet et kemisk Hjælpemiddel for at befri Tøjet for Snavs, nemlig en Lud, der kan fremstilles paa forskellig Vis og af forskellige Ingredienser, hvorom mere nedenfor. Almindeligvis var den herhjemme lavet af Bøgeaske, og om den Forbehandling, Tøjet fik forud for den egentlige Vask, kan man endnu høre Beretninger hos ældre Kvinder. Paa Als blev den foretaget paa denne Maade: Et Tapkar, d. v. s. en stor Balje med Tap i Bunden, stillede paa en Karstol; over Taphullet lagde man en skaaret Tallerken, nogle Pinde eller lign., som dannede en Rist. Saa kom alt Vasketøjet i Baljen; øverst bredtes et groft Stykke Lærred, og herpaa spredtes et passende Lag Bøgeaske ud. Nu hældtes kogende Vand paa, som udvandede Asken, saa der dannedes Lud, og denne trak efterhaanden gennem Tøjet ned i en Spand, der stod under Karret, og blev hældt tilbage i Gruokedlen for at koges, hvorpaa man atter slog den paa Tøjet. Kredsløbet fortsattes saaledes Time efter Time, saa længe man fandt ønskeligt, i Regelen en hel Dag. Denne Proces kaldtes „Bygning“ eller „Bøgning“, en Glose, som de færreste nu kender; vi træffer Verbalformen i H. C. Andersens Eventyr „Hønsegretes Familie“: „I har det strengt“, sagde Holberg, en Dag da hun bøgede sit Tøj i den skarpe Lud og selv maatte hugge Træknuderne til Brændsel. „Lad mig om det“, svarede hun. „Har I fra lille af altid maattet slide og slæbe?“ „Det kan I vel læse af Næverne“, sagde hun og viste to rigtignok smaa, men haarde, stærke Hænder med affbidte Negle. — Ogsaa i overført Betydning, svarende til at bagvaske, træffer vi dette Ord; thi i et Vers fra 1759 hedder det: ³⁾

Vaskeplads ved Odense Aa. Ældre Fotografi.

Langt bedre var det vist for mangen Sladder-Taske,
Som nok paa andre har at bøge og at vaske,
At hun sin egen Siæl med mangen Udyds Plæt,
Beklikket og besat, i Tide gaf i Tvæt.

Efter Bøgingen fulgte Bankningen af Tøjet, og her kan vi
atter henholde os til H. C. Andersens Beretning. I det bitre,
realistiske Eventyr „Hun duede ikke“ er det netop gennem en
Vaskescene, Digteren faar Lejlighed til at vise os et Udsnit

af sin egen Barndom og Moderens Tapperhed i Livets Strid. Vi maa høre hans egne Ord: „Drengen gik ned ad Gaden, ned til Aaen, hvor Moderen stod ude i Vandet ved Tostolen og slog med Tærskelen paa det svære Linned. Der var Strømning i Vandet, thi Vandmøllens Sluser var oppe, Lagenet drev for Strømmen og var nær ved at rive Tostolen om; Vaskekonen maatte holde inde. „Jeg er nær ved at sejle“, sagde hun, „det er godt du kommer, for jeg trænger til at faa lidt Hjælp paa Kræfterne, det er koldt herude i Vandet; i seks Timer har jeg staaet her. Har du noget til mig?“ ... Hun gik op paa Broen, hvor Drengen stod, og traadte op paa Land; Vandet drev fra Sivmaatten, hun havde om Livet, Vandet flød fra hendes Skørt.“

Mangfoldige Kvinder har maattet udføre det samme trælsomme Slid, og det er saavist intet Under, at der af en saadan Vaskedags Trængsler ⁴⁾ opstod en Talemaade om „at gaa for Lud og koldt Vand“ — den lever stadig i Sproget og forstaas; ja, hvordan skulde man egentlig med færre Ord kunne udtrykke, at en strid Strøm af Ondsind og Kulde fra Omgivelserne kan give et Menneske sjælelige Forfrysninger. Foruden Eventyrenes i menneskelig Henseende saa rige Indhold giver H. C. Andersen os, som vi ser, nu og da etnologiske Oplysninger; og det autentiske i hans Fortælling er vi i nærværende Tilfælde saa heldige at kunne kontrollere aldeles bestemt ved at sammenligne den med, hvad en fynsk Folklorist fortæller om Bankedagens Forløb: ⁵⁾ Tidligt om Morgenen førtes Tøjet til en Dam, et Kær, et Aaløb el. lign., og her gik Tærskningen saa for sig. En Vognfjæl blev lagt som Underlag i Vandet, og her stod „Bankepigerne“ i store Støvletræsko hver med sin Bankestol og svang Tærskelen. Vasketøjet blev dyppet flere Gange og banket i sammenfoldet Tilstand, saa spredtes det ud, og Luden blev skyllet af. Til sidst kom det i Blød, og Dagen efter blev det indigoblaanet og endelig vredet og tørret. Det faste Traktement paa Dammen var varme

Pandekager og varmt Øl; vi ser, at selv den varmende Drik, som H. C. Andersen omtaler, er der Tradition for.

Af de senere Beretninger fremgaar det, at Arbejdet nu delvis foretoges inden Døre, i Bryggerset (æ Tukamme), og det er kun naturligt, at man betjener sig af de Redskaber, som hører hjemme der. Vigtigst af disse er *Gruekedlen*, der hyppigt var af Kobber og saa stor, at den kunde rumme 2 Tdr. Vand. Af Baljer havde man foruden det omtalte *Tapkar* flere forskellige, i hvert Fald en „*Ørebalje*“ og et „*Bærekar*“; en „*Strippe*“ hørte ligeledes til, det er et Øsekar af Træ, som ligner en Spand, men Hanken dannes af Forlængelsen af et Stav. *Karstolen*, æ „*Skrav*“, bestaar af en Træstamme, der deler sig i to — altsaa en naturligt groet Tvegge.

Beregnet for Vaskearbejdet er derimod en Del andre Redskaber; saaledes foregaar den mekaniske Behandling af Tøjet nu med en *Tærskel* (Fig. 3). Mest udbredt er vist den her afbildede Type med et trapezformet Blad og et ret kort Haandtag, et ærværdigt Redskab, der igennem mere end 1000 Aar har været anvendt til Vask her i Norden. Den forekommer nemlig allerede i Osebergfundet. Paa Harboøre anvendtes et Banketræ med et langt, smalt Blad kaldet *Børstelkæp*, muligvis dog kun til Vask af Uldtøj. Tærskelen er hyppigt forsynet med Karvesnit, udskaarne Blomster, Navnetræk o. s. v.; og mangen Ungersvend har aabenbart følt Trang til paa denne Maade at fejre sin udkaarne og bringe sig selv i Erintring midt i Vaskedagens Møje; en Tærskel fra Rømø er forsynet med den animerende Indskrift: „GRIW AN OG SLAA“.⁶⁾

Hvor man har Klipper, f. Eks. paa Bornholm, eller store Sten i eller ved Vandet, har man maaske givet Tøjet den nødvendige Gnidning herpaa — egentlig en nærliggende Idé, som synes ældre end Brugen af Redskab. Det er endnu en Hverdagsbegivenhed i Florens, at Vaskerkonerne gnider deres Tøj paa Stentrappen ved Arnofloden. *Vaskebrættet*, som vi stadig

finder i Brug i private Huse, synes at være af relativ sen Herkomst, og man har Indtryk af, at det nærmest er laant fra Valkearbejdet. Man har, efter hvad gamle Kvinder fortæller, i overvejende Grad gnedet (niet) Tøjet med Hænderne alene, og det har sikkert været højst ubehageligt, Askeluden var skarp, og de hjemmelavede Linnedvarer — i Særdeleshed Blaarlærrederne — var meget grove. Hudløshed paa Hænderne hørte da ogsaa til Vaskedagens uundgaaelige og plagsomme Følger.

Medens Tøjet blev banket, maatte man have et eller andet at lægge det paa, og hertil brugte man en *Bankestol* ogsaa kaldet en *Tostol*. Billedet Fig. 5 viser et Eksempel, der kun bestaar af et svært Brædt eller en Planke med tre ens høje Ben under. Ligesom Tærskelen synes dette Redskab at være et gammelkendt Inventar, i hvert Fald foreligger der mellem Køkkensagerne i Osebergfundet en „Krakk“ med fire Ben, der meget vel kan have været anvendt som Tostol.⁷⁾ Der kendes dog ogsaa andre Typer, blandt andet en, hvor Brættet skraaner, saa Vandet bedre kan løbe fra, og i Sverige har man et „Tvettbritt“, som er beregnet paa at støtte paa Søbunden med den ene Ende, medens den anden hviler paa en Bro eller mod Bredden paa et Par Tapper eller lave Ben.

Brugen af Saltvand har været forbundet med visse Ulemper; dog fremgaar det af Madvigs Erindringer, at man i Svaneke i hans Barndomstid vaskede i Østersøen; men fra Avernakø har jeg hørt fortælle, at man skyllede Tøj ved Stranden, fordi man havde for lidt Ferskvand dertil. Pigerne lod da bagefter Tøjet hænge ude en Ugestid i det Haab, at det vilde øsregne, for at Saltet kunde trække af, ellers vilde det nemlig vedblivende være klamt. I Jylland har man den Talemaade, at en Pige, der har Ka'lynd' (Herretække), faar Solskin, naar hun tørrer Tøj; paa Avernakø har man da formodentlig modsat kunnet maale hendes Attraaværdighed paa Regnvejrets Intensitet.

Men hvad enten man nu bankede Tøj ved aabent Vand i

det Frie eller ved en Brønd i Gaarden, var det selvfølgelig vanskeligt at undgaa Sprøjt af det kolde Vand; der fortælles, at Kvindernes tunge Vadmelskørter undertiden kunde blive saa overisede, at de var utaalelige at have paa. Man har da

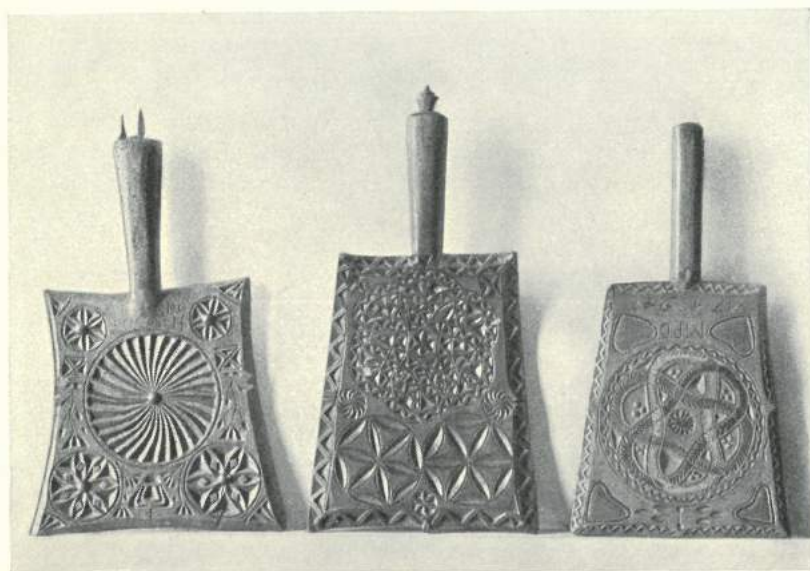

Fig. 3. Banketærskler fra Svendborg Amt, dat. 1798, 1796, 1792.

selvfølgelig søgt at gardere sig saa godt, man kunde. Efter H. C. Andersen var hans Mor nu ikke meget beskyttet; han fortæller jo om, at hun falder om Kuld i Vandet ... „Hovedet laa paa det tørre Land, men Fødderne ude i Aaen, hendes Træsko, som hun havde staaet med paa Bunden, — i hver af dem var der en Visk Halm — drev paa Strømmen.“ Man skulde tro, at et Par gode Træskostøvler var det vigtigste af Vaskedagens Udstyr, men det har der aabenbart ikke altid været Raad til; der kendes nemlig Eksempler paa, at man dannede sig en Halmbevikling, der gik fra Foden til Knæet, og somme Steder var det Brug at stille en Fjæl paa Kant foran Fødderne; der siges ogsaa, man dækkede sig med en Halvdør. Om der er Tradition for Brugen af den Sivmaatte, som

H. C. Andersen taler om, hans Moder havde bundet om sig, kan jeg foreløbig ikke afgøre, sikkert er det derimod, at Kvinderne paa Vaskedagen bar et særlig svært Forklæde, velsagtens tilsvarende det „*Skrubforklæde*“, som endnu benyttes ved groft, husligt Arbejde. Paa Als har jeg hørt, at det skulde være af Blaarlærred, undertiden var det hvidt, men hyppigere af en mørk Farve, gerne blaat med hvide eller flerfarvede Tærner eller Striber. Dette Tøj brugtes ogsaa meget til Pudevaar, Poser eller lignende, og det kaldtes for „*Vørbel*“. Vi har i Østjylland den Overtro, at en Pige, der faar sit Forklæde slemmt vaadt, naar hun vasker, vil faa en fortrukken Mand. Saa kunde man jo egentlig med Grund befrygte, at mangen Pige gik en tragisk Fremtid imøde. —

Blandt alle de Hjælpemidler, man Tid efter anden tog i Brug for at lette Arbejdet med Vasken og forbedre Resultatet, er selve *Luden* uden Tvivl det mest betydningsfulde, og den var tillige det virksomme Element i forskellige andre kvindelige Sysler, men før jeg gaar over til at omtale, hvilken Rolle den har spillet for disse, vil vi se lidt nærmere paa, hvorledes den fremstilles.

Den Bestanddel af Askeluden, som virker rensende, er et Salt, der hedder *Potaske* (Kaliumkarbonat). Det udvindes simplest ved Glødning af kaliholdige, organiske Stoffer og forekommer i Mængde i al Slags Planteaske; Overleveringen nævner, at man har benyttet baade Ahorn, Bøg, Torn, Enebær, Birk, Pil, Esp, Fyr, Eg og urteagtige Planter af forskellig Slags, særlig udmærket menes Brændenældeaske at være, men Malurt siges at have det højeste Potaskeindhold.⁸⁾ I Praksis er det dog — som alt sagt — Bøgeasken, der her til Lands har haft størst Betydning; og det siger sig selv, at naar den var en saa stor Artikel i Husholdningen, maatte man gemme den med Omhu, og det gjorde man netop. Man havde altid en Tønde eller en Bøtte staaende, hvori man samlede Asken fra alle Husets Fyrsteder, og i Bryggerset, hvor

Grue- og Ovnsmunding som oftest var placeret Side om Side, havde man en bestemt Plads, i Reglen et Hjørne, hvor man skød Asken hen, og denne Plads kaldtes ganske naturligt for „Askekrogen“. Undertiden var der ligefrem indrettet en sær-

Fig. 4. Tostol fra Oksbøl paa Als.

lig „Askegrav“, en Fordybning i Gulvet foran Ovnsmundingen, og her faldt baade Gløder og Aske ned, naar man „ragede“ Ovnene, før Brødet skulde ind.

Dette kender vi altsammen fra Folkeeventyr, Barneramser o. lign. Det er i *Askegraven*, Esben Askeladen maa fordrive Tiden, mens de begavede Brødre sendes ud i Verden for at vinde Prinsessen og det halve Kongerige, og det er i *Askekrogen*, stakkels Askepot maa gøre endeløst og unyttigt Arbejde, mens de begunstige Stedsøstre skal paa Bal ved Hoffet. Det er ligeledes her, „sorte Lene“ rører sin Grød, før det er Skumpelskuddets Plads. Derfor er det heller ikke tilfældigt, at Hamlet selv vælger sin Plads i Asken, mens han funderer

over Livsens Ondskab og ønsker, at man skal tro, at han mangler sin Forstand.

Til Askegraven havde man et Dæksel, der hurtigst muligt blev lagt over, saa Gløderne kunde slukkes.⁹⁾

Endelig maa da nævnes, at der for Tilberedningen af selve Luden krævedes forskellige Smaating, bl. a. en *Ludpose*, d. v. s. en Lærredspose, der blev fyldt med Aske, puttet i Gruen og kogt, til Kraften var trukket af Asken; mange brugte ogsaa at lægge Ludposen i en grov, flettet Kurv og hælde kogende Vand paa, Vædsken blev da med det samme filtreret af *Ludkurven*. Det mest primitive er at komme Asken i et Kar og slaa koldt Vand paa — man taler da om *koldsøbt Lud* — men man har Indtryk af, at den Metode, som hyppigst blev anvendt, var den, som allerede er beskrevet, og hvorved Luden dannes *under* Bygningen. Her betjente man sig som ovenfor nævnt af et „*Askelagen*“ — paa Als kaldet en *Askeble* („*Eskible*“). Lagenet anbragtes sommetider i Bunden af Baljen, men dog i Reglen ovenpaa Tøjet, og det havde den Opgave at holde paa Asken og virke som et Slags Filter, hvorigennem den Lud, som dannedes, naar det kogede Vand skænkedes paa, kunde sive nedenunder. Det maatte givetvis ikke være alt for tæt, for saa blev Passagen for langsom, paa den anden Side kunde Asken, som helst først skulde „*sældes*“, d. v. s. sigtes i et fint Sold, jo let gaa med Luden og forurene Tøjet; man lagde derfor et Lag af finere Lærred underneden. Til det egentlige *Askelagen* foretrak man almindeligt *Blaarlærred* eller bedre endnu „*Skagelærred*“. Da det sidstnævnte nu er et meget lidt kendt Tekstilprodukt, skal der lige i Korthed gøres Rede for dets Beskaffenhed. Under Tilberedningen maa Hørren gennemgaa en hel Række forskellige Processer, og en af disse, *Skætningen*, bestaar i, at det rødnede og tørrede Hørstraa bankes med et skarpt Blad af Træ, saa de til Tekstilstof anvendelige Fibre kan skille sig fra Veddet, og derved fragaar nogle af de groveste Taver, som kaldes *Skageblaar*; de spindes af Lillepiggen,

som her faar en udmærket Lejlighed til at øve sig i den svære Spindekunst. Dog maa man ikke lægge hende alene til Last, at Traaden bliver ujævn, dette ligger i Materialets Natur, men hun har jo med god Ret kunnet nynne Ordene:

Til Særke sex . . . jeg spinder Blaar,
Hist fiint som Haar, her kluntet som et Laar.

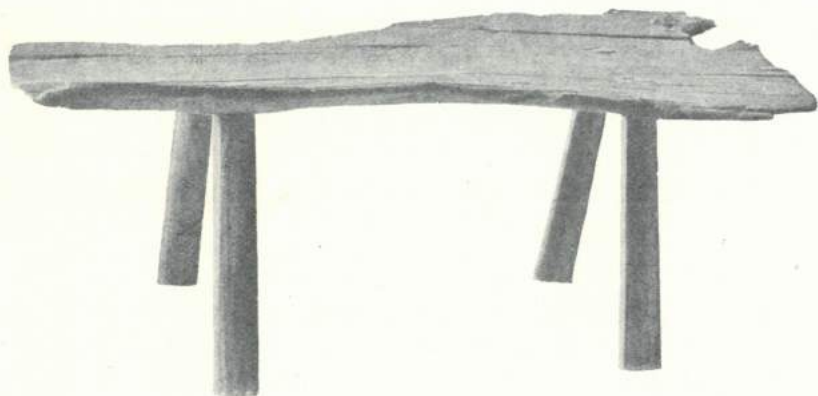

Fig. 5. Tostol' fra Osebergfundet.

Resultatet kan man bedømme af Billedet Fig. 7. Garnet beholdt undertiden saa mange Vedflækker (Skæver) i sig, at det var umedgørligt i Væven, hvorfor det yderligere maatte behandles paa et Redskab, som vist ved Fig. 6. Endnu i August Maaned i Aar befandt denne „Rasper“ sig paa sin oprindelige Plads i et Bryggers paa en gammel alsisk Bondegaard. Den var fastholdt paa Væggen tæt ved en Dørkarm, og naar den skulde bruges, blev den slaaet ud, saa at Grenene kom frem i den ene Side af Døraabningen; her kunde man bekvemt staa og gnide Garnfeddene frem og tilbage over dens Tænder. Man bankede ogsaa Garnet med en Trækølle.

Skagelærred er i Virkeligheden ganske overordentlig smukt, det hedder sig, at det kan stampe og behandles saa længe, at det bliver egnet for Sengelagener, der bliver lige saa varme som Vadmelslagener; men Skagelærred anvendtes dog mest til

Sække, Bærestykker for Foder, Avner, Træ o. l., og til Askelagen er det altsaa særlig udmærket.

Asken kunde, i Fald man ikke selv havde Brug for den, gaa i Handelen, dog har Danskerne tilsyneladende ikke været paa-passelige nok med at samle den; i hvert Fald klager i 1790 Forfatteren Svend Povlsen — aabenbart den Tids Forkæmper for Selvforsyningstanken — over, at vi importerer alt for megen Potaske fra Udlandet, fordi der er saa faa herhjemme, der ved, hvordan den skal fremstilles.¹⁰⁾

Saa har den norske Landbefolkning været anderledes vindskibelig; fra 1788 berettes, at Bønderne i skovrige Egne i Norge kunde opnaa en Indtægt paa 350—400 Rdl. aarlig ved at sælge Træaske til Potaskefremstilling. 10 Tndr. Aske kostede 5 Rdl., og af 500 Tndr. kunde udvindes 6000 Pund Potaske.

I Egne, som var fattige paa Træ, var man henvist til at benytte forskellige andre Plantevækster, man kunde f. Eks. anvende visse Arter af Saltvandsplanter; og et Land som Island havde derfor nogen Erstatning for Mangelen paa Træ i den Tang, som til Overflod skyller op paa dets Kyster.

Af Breve fra 1669 fremgaar, at en Islænding allerede paa dette Tidspunkt har gjort Forsøg med Rensning af Potaske og vilde sende Prøver deraf til en interesseret, men man har dog ikke Indtryk af, at der rigtig tages fat paa Tangbrænding før omkr. 1780, da der forøvrigt ogsaa paa andre Maader sættes ind for at ophjælpe Islands Hjemmeproduktion.¹¹⁾

Agitationen synes at have frugtet, thi i 1808 erklærer man, at Forsøg med Tangbrænding „er blevet heldigen anstillede“. Dog indrømmes det, at man ikke paa Island har opnaaet Resultater, der tilnærmelsesvis kan maale sig med dem, Norge kan fremvise, idet Nordmændene har oparbejdet en betydelig og indbringende Eksport til England. Imidlertid haaber man at kunne undgaa at faa de samme alvorlige Stridigheder, som hersker i Norge, angaaende hele Sagens Forsvarlighed.¹²⁾ Tangbrændingen fik nemlig der, sin succesfyldte Fremtrængen til

Se:

*John Snygo: The Brown Islands.
May, 1911*

*S. 56 Billedet af Mand, der brænder
Tang. Kelp - Making. Kvindes be-
skrivelse S. 55 f.*

Trods, mange Modstandere, som mente, at „Røgen kunde forjage visse øverliggaaende Fiske fra Kysterne og skade Væksterne paa Landet“. De betænkelige fremførte det slaaende Argument til Støtte for deres Synspunkt, at der kendtes Eksempler paa, at „Fiske i et Spand Vand, have kreperet, naar der i Værelset, hvori de stode, blev indsat ildelugtende Ting“ — en Paastand, Modparten ingenlunde turde bestride, men dog imødegik ved forsigtigt at spørge: „Er det ikke urimeligt at slutte fra et Spands til et Havs store Vandmasser?“¹³⁾

Det siger sig selv, at Industrien forlængst har forladt saa primitive Former for Potaskeudvinding; dog kan vi i en af de hypermoderne Metoder spore en mærkelig Tradition, vi kender fra Etnologien. Det har fra gammel Tid været Skik blandt Bønderne at tage det Vand, man havde vasket Faar i til Vask af Tøj — mig bekendt dog kun Uldtøj — en aparte Fremgangsmaade, da Faar just ikke plejer at skinne af Renlighed, før de bliver vaskede. Nu vil Videnskaben imidlertid vide, at raa Uld indeholder ca. 60 % Sved eller Smuds, hvoraf de 20 % er let opløselige Kalisalte, og der kan af 5000 kg Uld udvindes 150 kg Potaske, en Værdi, man regner med, idet ethvert større Uldvaskeri udnytter Spildevandet.

I de sidste Par Menneskealdre er Askeluden blevet fortrængt af to andre Vaskemidler, der dog begge er i Slægt med det gammelkendte, nemlig Soda og Sæbe.

Soda (Natriumkarbonat eller kulsurt Natron) kan forekomme i Naturen opløst i forskellige Kilder og Søer og udskilles af disse ved Vandets Fordampning. Saadanne naturlige Sodaforekomster ved de ægyptiske Søer har været benyttede allerede i Oldtiden, og endnu leverer de mellem Nilen og den libyske Ørken liggende Søer en betydelig Mængde. Lignende mere eller mindre ren Soda udskilles i den varme Aarstid ved Kysterne af det kaspiske Hav, ved talrige Sodaløer i Troperne; særlig rig paa Soda skal Owens Lake i Kalifornien være.¹⁴⁾

2 - Unde seaweed for kelp "i en Pann
S. 112

Hvornaar Sodaen kom i Brug herhjemme, har jeg ikke kunnet fastslaa; *Sæben* omtales derimod allerede fra Middelalderen, og i en Skolekomedie fra 1580 af Biskop P. Jensen Hege-

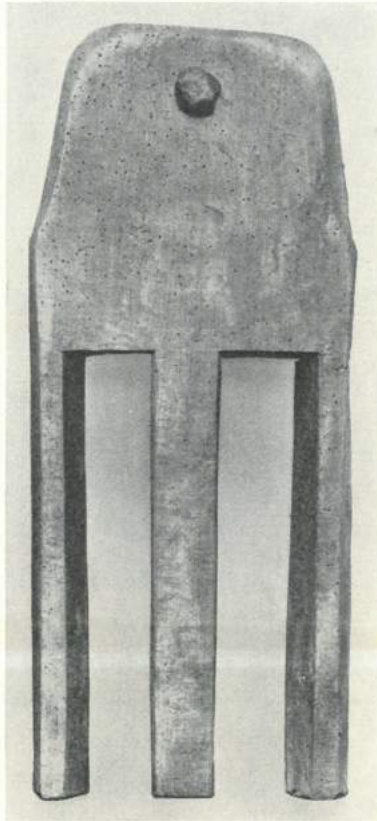

Fig. 6. Rasper til Skagegarn.
Oksbøl, Als.

lund hedder det: Gack bort, du Pige, oc hent her ud, Siebe, Handklæde oc Tørreklud.¹⁵⁾ I 1632 og 1640 nævnes Indkøb af Sæbe til Vask af Jegindø Kirkes Messeklæder, hvilket imidlertid ikke tør tages som Bevis paa, at Sæben var almindelig brugt i det 17. Aarh.; men naar Holberg lader Nille sende Jeppe til Købstaden efter Sæbe, kunde det tyde paa, at Bønderne kendte Anvendelsen af Sæbe til Vask i det 18. Aarh. I nogen højere Grad har de to Vaske-midler vel næppe været anvendt af Almuen, thi det vides, at en Mand paa Herningegnen ved Midten af forrige Aarh. købte $\frac{1}{2}$ Pund Sæbe og $\frac{1}{2}$ Pund Soda — — til Jul;¹⁶⁾ og en gammel Kone paa Als har for nylig fortalt mig, at saa vidt hun husker, blev Sodaen først kendt der i

1860'erne; hun mener, at vi fik den fra England, hvilket jo lyder rimeligt nok. Om Brugen af Sæbe sagde hun, at man havde kun lidt og den blev blot smurt paa Halskraver, Haandlinninger og lign. „Æ Si'f va saa dy' i den Tei“, føjede hun til med dyster Alvor i Stemmen. At en tilsvarende Opfattelse har hersket i større Huse i Hovedstaden et halvt Aarhundrede før, fremgaar af lignende Udtalelser, fremsat af et Par Eksperter i

Husførelse; i 1796 afgiver den ene sin Betænkning saalydende: „Oeconomiske Huusmødre bruge selv at smøre Sæbe paa, eller overlader det til een, der vil omgaaes oekonomisk dermed, det er, hverken for knap eller for ødsel, men saameget som behøves, at Tøiet kan blive rent. Denne smør da Tøiet ind til alle de, der vasker, og seer til, at Pletter og Rander ingensteds forglemmes, og de lyse Steder ikke uden Nødvendighed overklistres.“¹⁷⁾ Og den anden udtaler i 1795: „Hvad Vaskningen angaar, da vil jeg raade enhver Huusmoder til at anskaffe sig en god, dog ikke for stærk, Luud, og vel at være sparsom med Sæbens Brug; men dog ikke gjerrig med den, hvorved man ikke alene gjør de stakkels Mennesker, som skal omgaaes dermed, Arbejdet suurt, men man slider og meget mere paa Tøiet, ved den stærke Gnidning end Sæben vel kan være værd . . .“ Derpaa raader hun til grundig Skylning og fortsætter: „Saa behøves ej den stærke Tærsken og Banken, som i Almindelighed er i Brug hos os ved det grove Linned, hvorved dette lider usigeligt meget, og som ei heller har Sted i Tydskland, endog paa de Steder, hvor man ligesom hos os betjene sig til Tvæt af den grønne Sæbe.“¹⁸⁾

Fra 1549 hører man, at Kræmmere i København blandt andre indførte Varer forhandler Sæbe i hele og halve Tønder samt i Fjerdinger. Dog er det først i 1616, at en Mand, som hed Hans Røper, gør Forsøg paa at oprette et Sæbesyderi i København. Han har imidlertid ikke saa lidt Modgang i sin Virksomhed, idet de hollandske Sæbesydere, som var meget pengestærke, beherskede Markedet aldeles — og hollandsk Sæbe solgtes paa Sjælland for 5 Sk. Pundet og i Jylland for 7 Sk. Hans Røper gaar til Christian IV og foreholder paa indtrængende Maade Kongen, at en dansk Sæbeproduktion vil bringe Landet betydelige Fordele, og i 1620 faar han virkelig Privilegium: to Aars Eneret paa at forsyne København, Kjøge, Helsingør, Aarhus og Aalborg med Sæbe „udi alle Maader saa god som den hollandske“ — men for henholdsvis 4 og 4½ Sk.

Pundet. Men Lykken har fremdeles ikke villet tilsmile Foretagendet, Aaret efter finder Christian IV sig beføjet til at lade fire Borgere i Kjøbenhavn „granske og forfare“, om Sæben var god Kjøbmandsvare; Kongen skal have ment, at „den stinkede

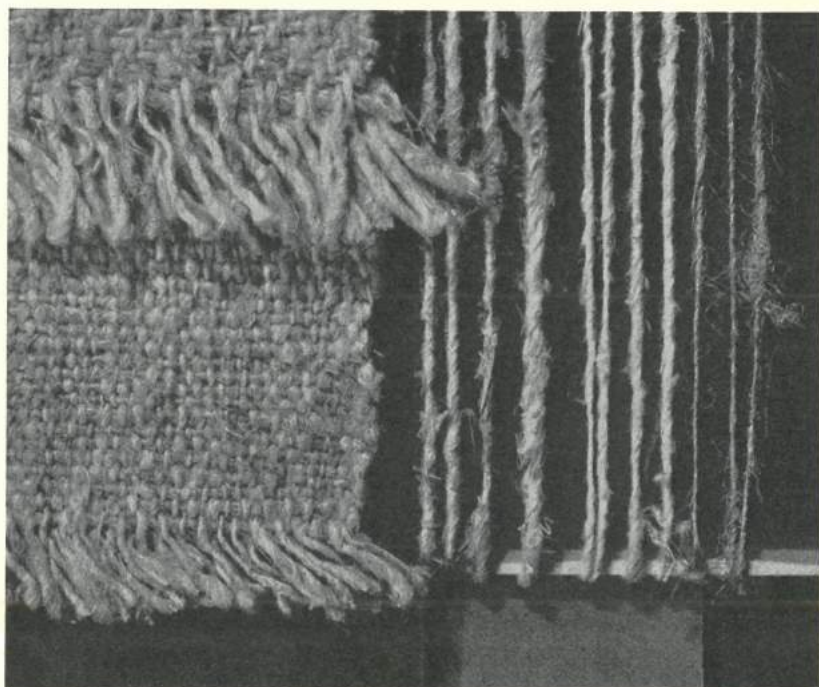

Fig. 7. Prøve paa Skagegarn og -Lærred. Vollerup, Als.

efter Tælle“, og allerede i 1622 var Sagen slut, Privilegiet bortfaldt. Det blev ikke før 1660, at en ny Mand, en Hollænder, tog fat og fik „Eneret paa at gjøre Sæbe i Kongens Riger“. I 1704 har Kjøbenhavn 3 Sæbesyderier, uden at man derfor har Indtryk af, at det gaar saa glat; men Produktionen var dog kommet i Gang, og fra Midten af det 18. Aarh. opstaar en Række Sæbesyderier i Provinsen. Det har været blød Sæbe, d. v. s. grøn Sæbe, man fremstillede i Begyndelsen — først i 1746 ansøger et Par tyske Sæbesydersvende om Lov til at oprette en Fabrik for hvid Sæbe i Kjøbenhavn.¹⁹⁾

At Renlighed og Sundhed hører sammen faar man et godt Indtryk af ved at opholde sig ved de gamle Husraad. Der er et, som siger: „Det er ved Fnat og andre haardnakkede Udslet et meget tjenligt Middel, at vadske Stederne med stærk lunken Sæbevand ...“, altsaa — der ligger noget reelt til Grund for den Paastand, at „der skal skarp Lud til skurvede Hoveder“; men forresten synes de nok saa milde Mælkeprodukter ogsaa at have haft et Virkefelt her, f. Eks. har Valle spillet en stor Rolle baade som Vaskemiddel og Skønhedsmiddel. Det er endnu en bekendt Sag, at Valle egner sig fortrinlig til Vask af Uldtøj, og til Hudplejen har den ogsaa det allerbedste Renommé, idet den befrier Ansigtet for „Fregner (Sommerspætter) og andet hidsigt Udslet“; for ru og sprukne Hænder er Valle ligefrem den sikre Lægedom; til indvortes Brug er den hartad uforlignelig, „den er en bekjendt Drik hos Almuen i hidsige Febre“ — med Rette saa højt skattet, at en Rimsmed i 1798 endog begaar et Vers til dens Pris:

Du maa dig en god Valle lave
om du en Digestiv vil have,
der overalt sig trænger ind,
og renses ved en Damp dit Skind.²⁰⁾

Og Henrik Harpestrengs Lægebog ytrer sin Ros med Finhed og Maadehold:

Valden gifver intet hofvedverck,
oc forstanden er hun ej for sterck.

Sur Mælk har før i Tiden været anvendt til personlig Tvæt; almindelig Sødmælk brugtes til Vask af kulørte Uldstoffer, ligesom Kærnemælk og Gedemælk anbefales til Vask af Skindhandsker. Et hos os vist noget sjældent Produkt som Æselmælk, tilsat Hvidvin, opsuget af „Krommen af Hvedebrød“, helbreder Udslæt i Ansigtet. Man har jo vel hørt, at Romerinder badede i Æselmælk, et Indfald som vel næppe skyldtes Vandmangel, og Filmsskuespillerinderne skal — formentlig med dette som Forbillede — i vore Dage have anstillet Eksperimenter over, hvorvidt Mælkebade havde skønhedsfremmende Virkning.

Endnu kan nævnes tre Vaskemidler af ren animalsk Oprindelse, det ene er *Oksegalde*, som særlig egner sig for sartere Tøjer, hvorfor en omhyggelig Husmoder i Slutningen af det 18. Aarh. anbefaler den fremfor Sæbe til fiin Sirts. (Vi kender da forresten Galdesæben endnu). Det andet er *Fiskesuppe*, særlig egnet for Uldtøj, og endelig *Urin*. Inden for det norrøne Kulturomraade blev det sidste meget anvendt, og fra Island fortælles i 1752, at „Kvinderne toe ikke med Sebe, efterdi det er dem for kostbart; undtagen adskillige Folk, som have været i Kiøbenhavn, der vil saa have det, og dertil lade komme Sebe; men den meenige Mand begaae sig med bare Urin til dette Arbejde, og ikke engang have Aske med, efterdi de ogsaa skulde forskrive det.“²¹⁾

Paa Færøerne har man i alle Fald indtil for kun 20 Aar siden brugt at varme gæret Urin, saa vaskede man dermed baade Faareuld, uldent Tøj og Linned og skyllede alt i Elven, man havde baade Tostol og Tærskel at hjælpe sig med. Min færøiske Meddeler siger, at Urin var det eneste Vaskemiddel, man tidligere kendte paa Øerne, der kunde fjerne den Tranlugt og de Pletter, Fuglefængereren fik paa sig af en Fugl, der hedder Malleuk, som er i Stand til at gøre et Sæt Tøj ganske ubrugeligt.²²⁾

Urin som Vaskemiddel kendes den Dag i Dag hos flere primitive Folk, saaledes Eskimoerne i Angmagsalik,²³⁾ og man maa da endelig ikke tro, at det er ret længe siden, at vi her til Lands brugte Urin baade som Vaskemiddel og som Lægemiddel. Gamle Folk kan endnu fortælle, at Urinomslag, anvendt ved Skoldning, hindrer Huden i at trække Vabler, og mod Sprækker i Hænderne skal Urin virke lægende.

En Husholdningspædagog anbefaler i et Skrift, trykt i København 1796, at man vasker blaat uldent Tøj i Lud eller Urin — eller „halvt Urin og halvt Lud, som i Forvejen er kogt tilsammen“, og Karen Thuborg meddeler i „Det gamle Harboøre“ (1928), at hun husker, at Lærredstøj skulde staa i Blød i en

Dags Tid i Urin, saa var Snavset opløst, og Tøjet tog ingen Skade; bagefter blev det skyllet godt og kogt i Sæbevand. Noget lignende har fundet Sted paa Herningegnen, hvor man vaskede

Fig. 8. Ørebalje med Baand af Træ og Valkebrædt. Færøerne.

i gammel gæret Urin, blandet med varmt Vand. Den gamle Kone, som har fortalt derom til H. P. Hansen, skal da ogsaa have tilføjet: „Men det var naat gremme naat o tu'e i“. Hun var født i 1838 og mindedes ogsaa, at man paa Ringkøbingegnen havde brugt at vaske Vinduer i Urin — „det blev de saa klare af“.

Men ikke nok med det; en teknisk Kemi fra 1883, som bl. a. behandler Problemet om hensigtsmæssig Uldvask, nævner

blandt de mindre skadelige Midler: „Raaden Urin, fortyndet med 5 Rumfang Vand, opvarmet til 50 Gr.;“²⁴⁾ og fra et Foredrag holdt d. 14/4, 1937 af Ingeniør G. Bjarnø, kan citeres følgende: „Det vides, at man i det gamle Rom brugte raaden Urin som Vaskemiddel. Urinen fraspalter ved Opvarmning Ammoniak og Kulsyre, saaledes at det ovenikøbet kan betragtes som en Slags selvvirkende Vaskemiddel. Som et Kuriosum kan nævnes, at det kendte Firma Henkel & Co. har Patent paa en lignende Vaskemetode, nemlig Anvendelse af Urinstof og Urease.“²⁵⁾ Dermed er den tekniske Forklaring vel givet, og vi maa endnu en Gang erkende, at der er et fornuftigt Grundlag under en gammel Tradition, vi umiddelbart vilde være tilbøjelige til at ringeagte.

Valkning eller *Stampning* kalder man den Behandling, man giver Uldtøj, for at det skal vinde i Blødhed og Fylde; en Proces, der maaske er lige saa gammel som Brugen af Uldtøj, thi f. Eks. har de Dragter, der er bevaret i de danske Egekiste-fund fra den ældre Bronzealder, været valkede.²⁶⁾ Det, som i denne Forbindelse har særlig Interesse, er, at Valkning viser nært Slægtskab med de gamle Vaskemetoder og betjener sig af de samme mekaniske eller kemiske Hjælpemidler; i den allersimpleste Form stiller Valkning, ligervis som Vasken, kun Krav om Bevægelse i koldt Vand.

En islandsk Forfatter siger i 1752, at Fiskerne dér paa Øen valkede deres Vanter ved ganske simpelt at tage dem paa, naar de roede ud paa Søen; Sø vandet i Forbindelse med Hændernes Gnidning mod Aarerne skulde da udøve den ønskede Virkning. Til Tøjet brugte man en Metode, der bestaar i, at to Mand lagde sig paa Ryggen med Benene mod hinanden i en Tønde og stampede saa længe paa det fugtige Tøj, at dette filledede i passende Grad. Man maa i Sandhed give Forfatteren Ret, naar han siger: „Man valke der moysommeligen som ukonstigen.“²⁷⁾ Forøvrigt bearbejdede man ogsaa paa Island Tøjet ved Trædning; og den samme Metode kendes i det skotske Høj-

land, hvor Valkningen foregik ved, at „flere Personer af begge Køn stiller sig rundt om paa Tøjet og træder og ruller det vekselvis med Fødderne, hvortil de have en bestemt Sang“,²⁸⁾ og paa Færøerne skal man endnu kende Valkning med Trædning i et Kar. Her i Danmark har jeg foreløbig ikke kunnet opspørge saa primitive Metoder, dog skal man for ca. en Menneskealder siden have brugt at valke paa sit Bryggersgulv, naar det drejede sig om større Tøjstykker, f. Eks. Køretæpper, Hestedækkener o. lign., som før i Tiden var en stor Artikel i Bondegaarden. Gulvet skulde helst være tilpas ujævnt, man valkede i varmt Sæbevand og gned Tøjet med Hænderne.

Normalt hjalp man sig dog med et Trug eller en Balje og et *Valkebrædt* (se Fig. 8), til Smaating brugte man Hænderne alene, men snart sagt alle forhaandenværende Ting kunde anvendes, f. Eks. en Skammel, som man surrede Reb om, en Riskurv el. lign.

Varmen fremmer imidlertid Processen stærkt, og Horrebow fortæller fra Island: „Hvor der er varme Bade i Nærværelsen, valke de i de varme Vande, hvorved Tøjet baade valkes hastigere og blive des hvidere“. Andre Steder har man nok hurtigt lært at varme Vandet paa kunstig Vis, og forresten er det et ældgammelt Middel at gnide Tøjet paa en flad Kampesten, som blev opvarmet ved Ilden.

Som Valkemiddel kunde man bruge *Fiskesuppe*, *Sæbelud*, *Urin* eller *Valkejord*, det sidste, en Slags plastisk Ler, der har særlig Evne til at opsuge Fedt og Olie, skal f. Eks. være anvendt i Valkemøllerne ved Slutningen af det 18. Aarh. til Klæde og klædeartede Tøjer, og det vides, at en Tøjmager i 1796 stampe et Stof, der hed Etamin, i Askelud, for derved „at faa Sletten af Kjeden og Fedtet af Islætten“.

En anden meget vigtig Tekstilbehandling, er *Blegning*, og til denne spiller Luden en lige saa stor Rolle som til Vask; her har vi atter et Omraade, hvor der stillede store Krav til Husmoderens Kyndighed og Omhu, da Tøjet ved uheldig Bered-

ning let kunde lide Tab baade i Styrke og i godt Udseende. Naar Foraaret stundede til, og Resultaterne af Kvindernes travle Virke inden Døre havde hobet sig op til Dynger af Linnedgarn og Lærreder af Hør, Blaar- og Skagegarn, skulde det altsammen paa Bleg. Garnet skulde være vundet op i Fed, for at Behandlingen kunde virke. Det kom først i Blød en Nat, og derpaa blev hvert Fed for sig strøet godt ind med Aske, som i Forvejen var sigtet fint. Grukedlens Bund blev beklædt med Halm — eller man lavede en Krans af Halm, som Garnet kunde hvile paa, helst anbragt saaledes, at der blev et Hul i Midten til at sætte en Stok ned i, saa der kunde røres om i Kedlen. Kogningen skulde vare tre Timer — en alsisk Bondekone mener, at „en fi' Stund“ var passende. Dette hedder at „erre“ Garnet; derpaa blev det skyllet og maaske banket igennem med Banketærskel; skulde det være meget fint, var der to om at vride, man trak det over et Par Stænger, og medens den ene Person holdt stille, vred den anden sin Stang omkring, saa Vandet pressedes af. Endelig skulde Garnet hænges ud til Soling — helst mod en Sydmur. Man brugte parallelle Stænger, som Feddene blev skudt indover; Garnet skulde stilles med en vis Hældningsvinkel, saa Lyset rigtig kunde komme til at virke. Efter en Uges Forløb drejedes Feddene en halv Omgang, saa Undersiden kom opad, og efter 14 Dages Forløb blev Processen gentaget forfra og fortsat, til Garnet var hvidt; i Almindelighed varede det 6 Uger.

Nogle Opskrifter paa Blegning fraraader Kogning af Garnet, især overfor finere Kvaliteter; man nøjes hellere med at lave en Lud af Aske og „byge“ dermed ligesom til Vask, men der anvendtes ogsaa andre mere raffinerede Midler end Lud, f. Eks. brugtes ved en Blegemaade, der kaldes „den slesiske“, et Udtræk af Mandelkrumme eller Mandelklid, — — i Mangel deraf hele Mandler; man føler sig nærmest hensat til Slaraffenland, men trøstes dog paa de nordlige Landes Vegne ved til Slut at høre, at man er kommet paa Idéen at male vilde Kasta-

nier til Erstatning for Mandlerne, og hvad mere er, at „Forsøget faldt vel ud“. ²⁹⁾

Til Behandling af mindre Stykker Lærred gjorde man i Reglen ingen særlige Anstalter; de blev byget sammen med Vaske-tøj paa en almindelig Vaskedag; men i visse Tilfælde gik man til Værks med stor Omhu, og der findes ikke saa faa forskellige Anvisninger paa Lærredsblegning, nogle er meget enkle, andre yderst komplicerede; en af de mere sammensatte stammer fra Holland, Moderlandet for en fornem Lærredsindustri, hvis Ry gik videnom. ³⁰⁾

Det er dog ikke fra Holland, men fra Tyskland den Lærdom stammer, at man kan spare 8 Dage af Blegetiden, hvis man ved den første Bygning strøer Malurt lagvis imellem Linnedet i Bygekarret og Malurt ovenpaa, før man hælder den kogende Lud over. Det er forud omtalt, at Malurt skulde have et meget højt Potaskeindhold, dog tør jeg ikke paastaa, at de ubrændte Planters Virkning skyldes dette Forhold.

Men det siger sig selv, at Arbejdet nok kunde blive saa omstændeligt, at det oversteg Husmoderens Kræfter, hvorfor mange efterhaanden gik over til at lade blege hos Fagfolk; og allerede i 1580 tales der om „Blegeqvinder“. Men det var ellers ikke helt uden Bekymring, man gav sine gode Lærreder i fremmede Hænder; man frygtede Brugen af Klorkalk, hvorfor en Husmoder i 1796 med Føje anstiller følgende Betragtning: „Ved at lade blege paa Landet hos Bondefolk, maa man for det meeste gjøre Valg efter Blegmandens eller Blegkonens gode Rygte fra dem, de har bleget for, at de har fundet sig fornøiet, at man ikke ved Skiødesløshed har ladet det rive tvers over, men at Tøiet er bleget godt og ikke er forædt af Kalk. Sædvanligvis har de, som ikke saae paa noget mere Blegeløn, holdt sig til Blegemesteren i Lyngby, især med de finere Sorter. Dog kan man ikke nægte, at man som tiest faar meget hvidt og velbehandlet Tøi fra Dragøes Bleg“.

Det kan være morsomt nok at tænke paa, at der den Dag i Dag er Liv i Traditionen for Amagers Vedkommende, idet Magasin du Nord fremdeles har en Blegeplads ved Dragør.

Mange smaa Jordbesiddere, som ejede Parceller nær Vandet, især Ferskvand, fik en Biindtægt ud af det — meget bekendt er ogsaa et Blegeomraade ved Esrom Sø og ligesaa ved Sorø Sø; almindeligvis blegede man paa en græsklædt Mark, enkelte foretrak dog en gruset Bund under de udspændte Lærreder, som helst skulde stilles lidt skraat for ret at fange Lyset. Man kaldte Blegepladsen for *Blegdammen*, et Ord, som endnu kan spores her og der i Stednavne og i en Talemaade, som ironiserer over den, der er lidt mørkladen af Lød, hedder det: „Fanden har stjaalet ham for tidligt fra Blegedammen“.

Mange foretrak at blege tidligt paa Aaret, mens der endnu var Nattefrost, saa skulde Tøjet blive særlig hvidt, men andre mente, at Frosten skørnede Hørtaven, og holdt derfor paa, at man skulde blege, „mens Træerne blomstris“, nemlig i Maj³¹⁾. Det har uden Tvivl været meget smukt at se de lyse Lærredsstoffer mod en grøn Græsbund, og mangan Digter har da ogsaa ladet sig inspirere af dette festlige Foraarssyn; hos Ingemann hedder det:

„Skøn Anna den næstældste Datter gik
hver Morgen sit Lærred at blege
paa Dammen, hvor hun efter gammel Skik
med Søstrene plejed at lege.“

og et andet lille Vers har ligeledes Sorø til Hjemstavn:

Luften er fra Morgengry
fyldt med lutter Lærker,
see hvor landligt Vest for By
Frøkner bleger Særker.“

Bleggaarden i Kongens Lyngby.
Udsnit af Maleri af J. P. Møller.

KILDER OG BEVISSTEDER

¹⁾ Odysseen VI, 25; her tjener naturlige Gruber i Flodbredden som Vaskebaljer.

²⁾ Schottländische Briefe (1760), S. 39, oversat fra Engelsk. Kun Oversættelsen har været mig tilgængelig. Om Baljer og Kar se Osebergfundet II, S. 150 samt Aarbøger 1869 Pl. 9 (Mammenfundet).

³⁾ Wilhelm Helt: Curieuse poetiske Skrifter (København 1759), S. 171.

⁴⁾ H. Willumsen Lauremberg: Fire Skjæmte digte (1652) S. 53 omtaler „Vadskerquinder“, som fortjener deres Brød med dette Arbejde.

⁵⁾ Kirstine Reimers: Nordfynsk Bondeliv S. 158.

⁶⁾ Osebergfundet II, S. 185 Fig. 117. Maalene paa Tærskelen fra Osebergfundet: Bladets Bredde 18 cm; Længde 22 cm, Skaftlængde 13 cm. Disse Maal svarer nøje til Maalene paa de danske. Karen Thuborg: Fra det gamle Harboøre. Bernhard Olsen: Kærestegaver, Festskrift til H. F. Feilberg, S. 127.

⁷⁾ Osebergfundet II, S. 167. Primitive Redskaber anvendes hyppigt til flere Formaal; Tostolen (Fig. 4) stod, da jeg fandt den, i et Bryggers, og bar paa Husets Forsyning af Spande og Gryder. Højde 0,59, Længde 0,92, Br. 0,25. Tøjstykket er en Askeblé, ligeledes fra Als. — Maalene paa Fig. 5: Højde ca. 29, Længde 92,5, Bredde 33.

⁸⁾ Meyers Vareleksikon: Potaske. Aug. Thomsen: Forelæsning over teknisk Chemi 1883 S. 218. Mængden af Potaskeindholdet udregnes efter et bestemt Enhedstal: Tidsel 0,5—3,5, Bregne 0,6, Solsikkestængel 2,0, Brændenælde 2,5, Malurt 7,3, Fyrretræ 0,045, Bøg 0,145, Pil 0,285.

⁹⁾ Trækullene skulde senere bruges i Strygejern, og nogle Steder maatte man endog selv sende Trækul med til Smeden, om man vilde gøre sig Haab om at faa slaaet Sko under sine Heste.

¹⁰⁾ Rit Pess Kunúngliga Islenzka Lærdom-Lista Félags, X (1788) S. 124, Ibid. VIII S. 232—39. En af de Anvisninger paa Potaskefremstilling, som fremkom i den Anledning, lyder i Hovedtrækkene saaledes: Tangen vaskes og tørres godt, og brændes derpaa i Grøfter, snævre forneden og videre opad. Ilden maa helst kun ulme, og Tangen kommer paa lidt efter lidt i mindre Portioner. Grøften tildækkes let, saa Ilden hæmmes. Asken samles i et Tapkar, hvis Bund i Forvejen er dækket med et Filter af Halm; saa slaar man varmt Vand paa under stadig Omrøring og lader derpaa Vædsken staa i Ro et Par Dage; da kan Luden tappes af, og der kan atter tages et eller flere Udtræk. Bundfaldet udgør et godt Gødningsstof for Markerne. I en Jerngryde koges Luden nu ind, til der kun er tørt Salt tilbage, det er Ludsaltet eller uren Potaske. Nu kan man foretage en Rensning ved at røre Saltet op i rent Vand og filtrere det i en Si, beklædt med Papir, eller f. Eks. med et Stykke ren Ulddug. Derpaa indkoges Luden atter, og man gentager iøvrigt Processen saa ofte, man finder fornødent.

¹¹⁾ Ovenfor anførte Skrift, XI S. 170.

X ¹²⁾ Magnus Stephensen: Island i det 18. Aarhundrede, Kbhvn. 1808, S. 134.

¹³⁾ I. Rynning: Tanker over Tangbrændingens Indflydelse paa Fiskerierne og Agerdyrkingen. Trondhjem 1803.

¹⁴⁾ Meyers Vareleksikon: Soda. Allerede ved Slutningen af det 18. Aarh. viste de gamle Produktionsformer sig dog utilstrækkelige, navnlig paa Grund af den voksende Bomuldsindustri, og 1793 fandt en Franskmand paa at lave Soda af Kogsalt; denne Metode holdt sig til 1866, da en endnu billigere kom frem.

¹⁵⁾ Peder Hegelund: Susanna og Calumnia, udg. af S. Birket-Smith (1888—90) S. 42.

¹⁶⁾ H. P. Hansen: Renlighed i gamle Dage. S. 72—73.

¹⁷⁾ Den erfarne Raadgiverinde. Kbhvn. 1796, S. 132.

¹⁸⁾ Undervisning for unge Fruentimmer. Kbhvn. 1795, S. 54.

¹⁹⁾ C. Nyrop: Om danske Sæbesyderier og Oliemøller. Sæbeholdte omtales 1551, og i Æventyret „Nabofamilierne“ omtaler H. C. Andersen en Mand, som kan lave Sæbe baade i Boldte og i Stænger.

Om den Sæbe, der fremstilles hos Fagmanden, Sæbesyderen, oplyser M. Hallager: Kort Begreb af de menneskelige Færdigheder (1797), S. 140, at den bestaar af en Blanding af Fedt og Alkali, og der findes tre Slags af den, nemlig den hvide, den sorte og den grønne. Den hvide forfærdiges af Talg, en stærk Askelud og ulæsket Kalk, den grønne enten af Hampeolie, Roeolie eller Tran med Alkali af Aske og Kalk, og Farven frembringes ved Indigo, grøn Vitriol og Galæble. De sidste Slags tilberedtes i Fabrikker, men den første i Tyskland af Folk, som have lært det som Haandværk, paa andre Steder dog fabrikmæssig.

Folk har dog aabenbart fundet Sæben for dyr; der var da god Grund til, at private lærte at lave Sæbe, og fra 1790erne myldrer det ligefrem med Opskrifter til Hjemmekogning af Sæbe. Her kan kun gives et Par Eksempler:

I. Haard, hvid Sæbe.

Der laves først en *ætsende Sæbelud*. Den sigtede Aske anbringes paa et Stengulv i en kegleformig Dynge, i hvis Midte man gør Plads for stødt ulæsket Kalk. Der skal ca. 1 Del Kalk til 8 Dele Aske. Kalken dækkes til med

*Nettedug at vaske og afve
Den erfarne Raadgiverinde for
Hænselige Fruentimmer
Kbhv. 1796. 97 (II del)*

Asken, og man prikker i Overfladen Huller med en Stok, hvorigennem man lidt efter lidt hælder Vand paa Kalken, indtil denne er fuldkommen læsket; saa skuffes hele Dyngen sammen og blandes godt. Et Tapkar gøres i Stand med et Lag Halm i Bunden og derover et Filter af groft Lærred, og herpaa anbringes nu Blandingen af Kalk og Aske, og man øser saa meget Vand paa, at det hele bliver til en tynd Vælling. Karret dækkes til og henstaar 6—8 Timer, saa kan man tappe Luden ud, og hvis den kan bære et Æg, er den tilpas stærk. *Sæben*. Til haard, hvid Sæbe tages 2 Pund rensed Talg til 3 Potter Lud, dog maa al Luden ikke tilsættes straks, kun saa meget som ca. $\frac{1}{4}$ af Talgens Vægt. Resten kommes efterhaanden i Kedlen. I Begyndelsen maa man ikke fyre for voldsomt, da Vædsken let koger over; sker dette, spæder man tynd Lud paa. Massen koger nu i flere Timer, mens man jævnlig rører deri, og stadig tilsætter lidt af den Lud, som skal til. Talgen skal forene sig fuldkommen med Luden og danne en klar Masse af Konsistens omtrent som tynd Snedkerlim. Naar den giver langsomt bristende Bobler og slipper Rørespaden let, er den kogt tilpas, og da er det Tid at tilsætte Kogsalt; man tager en Haandfuld ad Gangen efter Forholdet 4 Pund Salt til 11 Pund Talg, dog lader man for hver Gang Saltet helt smelte og undersøger, om Luden skiller sig ud, naar dette sker, er der Salt nok i. Sæben koger atter i nogle Timer, til sidst rører man ikke mere deri, og mens den endnu er varm, øses den op i en Kasse eller et Trug, som har gennemhullet Bund, beklædt med Lærred. Efter en Dagstid kan den skæres ud med Staaltraad eller en Snor, og Stykkerne maa gerne eftertørre i frisk Luft. Tilbereder man Luden med Soda i Stedet for Askē eller Potaske, vil Sæben blive fast nok uden Kogsalt. (Sabine Angell: Haandbog for værende og vordende Huusmødre, S. 149).

II. Blød Sæbe med Potaske og Tran.

Lige Dele pulveriseret brændt Kalk og uren Potaske koges i en Kedel med saa meget Vand, at Luden bliver passende stærk — ca. 1 Liter Vand til 2 Lod Aske og Kalk. Saa tager man Gryden af Ilden og lader Vædsken bundfælde, hvorpaa Luden hældes ovenaf; et nyt Hold Vand af samme Maal som det første kommes paa Kedlen. Vandet koges ind til det halve, hvorpaa baade første og andet Hold Lud kommes i Sæbekedlen sammen med Tran af samme Vægt som Aske og Kalk tilsammen. Derpaa koges det hele under omhyggelig Omrøring sammen til en tyk Vælling, og naar en Prøve af Sæbemassen kan afkøles, uden at der er „Korn“ at se i den, er Sæben færdig. Den farves med pulveriseret Lakmus og hensættes i Krukker, da den ikke stivner. Ren Tran giver den bedste Sæbe, og Sæltran og Hajtran skal være bedst. Da Opskriften er fra 1790 og fremkommet under Henblik paa islandske Forhold, kan man slutte, at det er Potaske af Tang, der forudsættes anvendt. (Svend Povlsen, anf. Skrift. S. 124).

III. Lægesæbe (Opskrift fra 1775).

$\frac{2}{3}$ nybrændt Kalk og $\frac{1}{3}$ ren Potaske kommes i et Trug og opblødes, derpaa sættes det i Ludtønden, og man lader den trække ud med Vand. Luden aftappes og koges ind, til hver Kvartliter vejer 44 Lod eller ca. $1\frac{1}{2}$ $\bar{\text{r}}$. Derpaa bliver den siet og blandet med dobbelt saa meget Mandelolie eller ny hvid Bomolie. Blandingen henstilles i et varmt Rum, omrøres ofte med en Træspatel — efter 7—8 Dages Forløb er den blevet til hvid Sæbe.

²⁰⁾ I. C. Tode: Samlede Skrifter, 1798. B. 8, S. 342.

²¹⁾ Niels Horrebøw: Efterretninger om Island 1752. S. 334.

²²⁾ Meddelt af Fru Marie Andersen, Hvidovre, der er født paa Nolso.

²³⁾ Meddelt af Dr. K. Birket-Smith og Dr. Therkel Mathiassen.

²⁴⁾ Aug. Thomsen: Teknisk Chemi S. 562.

²⁵⁾ Vaskerietidende 1937, Nr. 22.

²⁶⁾ H. C. Broholm og Margrethe Hald: Danske Bronzealderdragter. Nordiske Fortidsminder II, S. 315 f. Samme Forf.: Costumes of the Bronze Age in Denmark, S. 135.

X ²⁷⁾ Niels Horrebouw: Anf. Skrift. S. 333.

X ²⁸⁾ Olavius: Oeconomisk Rejse igjennem Island. S. 636.

²⁹⁾ Den erfarne Raadgiverinde, Kbhvn. S. 94, S. 113, S. 20, S. 109, S. 123.

Man knuser vilde Kastanier med deres brune Skaller, slaar blødt Vand paa og lader dem staa deri 3—4 Dage; derpaa hælder man dette Vand paa Garnet og lader det trække i 24 Timer. Saa kommer det i Kedlen uden Skylning og overhældes atter med Kastanieudtrækket tilsat $\frac{1}{4}$ Pund grøn Sæbe for hvert Pund Garn. Kogningen varer en Time, og Garnet henstaar i Kedlen, til det er afkølet, hænges derpaa til Tørring, og mens det endnu er lidt klamt, bankes det med en Kølle. „Da kan man vente sig blødt, silkeagtigt Garn.“

³⁰⁾ I Hovedtrækkene er Fremgangsmaaden saaledes: „Tøjet gennemgaar først en Gæringsproces i lunkent Vand tilsat Rugmel eller Klid, skylles i rindende Vand i Aa eller Bæk, men sendes dog paa Stampemølle for at renses grundigt. Derpaa tørres det „paa det grønne“. Luden tilberedes af Potaske eller fint stødt Pileaske, og Lærrederne trædes sammen i et Kar af en Mand med Træske. Bygningen varer nu 6—7 Timer, og Tøjet kommer saa paa Bleg en Tid. Bygning og Blegning veksler, til Naturfarven er godt paa Vej til at tabe sig; da indføres en Syrning i Behandlingen; hertil bruges Kærnemælk eller Surmælk, og to Mænd træder Lærrederne sammen deri med bare Ben. Endelig følger Valkning, Skylning, Bygning, Blegning, og hele Processen gentages saa tit som nødvendigt, til Tøjet er hvidt. Til Slut blev det blaanelt og stivet.“ Vi genkender de primitive Træk fra Vask og Valkning; den mekaniske Behandling sker ved Trædning, og Skylningen foregaar i naturligt Vandløb.

³¹⁾ I et Avertissement i „Adresseavisen“ 1781 Nr. 76, 1. Maj, opfordrer William Nisbet i Kongens Lyngby til Indlevering af Vasketøj, „da Blegningstiden nu er for Haanden“; „Føraarsblegen er den bedste“. (Meddelt af Prof C. Elling).

On my return am entertained with a rehearsal,
I may call it. of the Luagh, or, walking of cloth, a
a substitute for the fulling-mill: twelve or fourteen
women, divided into two equal numbers, sit down on
each side of a long board, ribbed lengthways, placing
the cloth on it; first they begin to work it backward
and forwards with their hands, singing at the same
as at the quern: when they have tired their hands
female uses her feet for the same purpose, and six
seven pair of naked feet are in the most
tation, working one against the other: as by

11) I et Avertissement i "Adresseavisen" 1781 Nr. 76, I. Maj, opfordrer Wil-
lam Nisbet i Kongens Lyngby til Indlevering af Vasketøj, da Biegnings-
Tiden nu er for Haanden"; "Foraarstblegen er den bedste". (Meddelt af Prof.
C. Ehling).

On my return am entertained with a rehearsal,
I may call it, of the Lugh, or, walking of cloth, a
substitute for the fulling-mill: twelve or fourteen
women, divided into two equal numbers, sit down on
each side of a long board, ribbed lengthways, placed
the cloth on it; first they begin to work it backward
and forwards with their hands, singing at the same
as at the quern: when they have tired their han
Female uses her feet for the same purpose, and six
seven pair of naked feet are in the most
tation, working one against the other: as by
they grow very earnest in their labors, the
songs rises: at length it arrives to such a
without breach of charity you would imagine
of female demofacs to have been assembled
De synger det samme naar de høster Korn....

Pennants - Four in Scotland - 1772 Part II S

S. 328. Male Korn, Kvarn. dejlige Bl...

Kvarn S. 322. De perforerer et faars...

Tungegrer som en Tims. De bage...

kun med Vand i Melet. De bage...
ved at lægge det opret imod er

Gustaf Bolinder.

Yjca - Indianernas Keltar
1918 S. 66.

Klädnätt. Tøj hos flod sten
bruket m uppresade blod
af Agave, som indeholder
Laponin.

Kiesler lagge Tøj hos sten
og bruket m. Sten.

S. 67. Spomern anvende
Agavesoti blandet m Totoko.

Magda H. Ohnefalsch - Richter:
griechische Sitten und Gebräui-
che af Cypern. Berlin 1913.
S. 267. Vash med hoke - Suro-
ning (Bögning) og brug af
Panheterulab. Sed Floden. -
